

recenzije

Toma Akvinski, *Izabrano djelo*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2005, 840 str.

Kada se objavi drugo prošireno i poboljšano izdanje *Izabranog djela* mnogima sigurno poznatoga skolastičkog filozofa i teologa iz 13. stoljeća Tome Akvinskoga, onda se s pravom može postaviti pitanje: čemu objavljevati djelo koje iznosi nauk star sedam i pol stoljeća? Zašto uopće čitati spise svetog Tome Akvinskoga? Mogu li nam oni nešto reći za naše današnje vrijeme? A ako ih već čitamo, kako ih razumjeti budući da je vremenski period između sv. Tome i današnjeg čitatelja veoma dug. Tu se može kriti opasnost da ne shvatimo ispravno autorove misli. I dalje: čemu uopće rasprava o tomizmu kao filozofsko-teološkoj misli samog Tome i njegovih sljedbenika sve do danas? Nije li tomizam prevladan i u današnje doba nesuvremen? To su samo neka od pitanja koja se nameću.

Prvo izdanje *Izabranog djela* Tome Akvinskoga objavljeno je 1981. godine u zagrebačkoj izdavačkoj kući *Globus*, a tekstove je izabrao i priredio dominikanac Tomo Vereš (1930–2002). Drugo znatno prošireno i dotjerano izdanje toga djela priredio je Verešov dominikanski subrat dr. Anto Gavrić, a objavio ga je ove godine *Nakladni zavod Globus*. Dok prvo izdanje ima nešto preko četrsto stranica velikog formata, drugo je dvostruko opsežnije s osamsto i četrdeset stranica teksta. Koji su razlozi i motivi ponovnog objavljivanja izbora iz Tomina djela? Prvo je izdanje rasprodano

u nevjerojatnih dvanaest tisuća primjeraka, pa je sam priredivač Vereš pripremao drugo prošireno izdanje. Bolest i smrt su ga onemogućili da taj posao dovrši, pa je u pismu A. Gavriću početkom 2002. napisao da mu je »posljednja želja i oporuka« da Gavrić dovrši njegov već započeti rad na ponovnom objavljivanju toga djela prema planu kako ga je sam Vereš zacrtao. Njegov mladi subrat je ispunio Verešovu želju pri čemu je u novo izdanje uvrstio dio već prevedenih Verešovih tekstova, a sam je preveo i priredio onaj dio koji nije stigao prirediti Vereš. Drugi razlog ponovnog objavljivanja Tomina djela jest u tome što je svaki filozofski rad nužno dijalog s prošlošću, pa tako i s Tomom. Uz to se u hrvatskoj kulturnoj i znanstvenoj sredini Vereša može smatrati jednim od glavnih predstavnika tomizma u drugoj polovici 20. stoljeća. Treće, ali praktično odlučujuće, bilo je to što je nakladnik smatrao da ima smisla ponovo izdati to djelo.

Uz zasluge u sustavnom prevodenju i tumačenju srednjovjekovnih filozofskih, teoloških i znanstvenih tekstova, Vereš se istakao i kao promicatelj dijaloga s marksizmom, jer je smatrao da je dijalog ne samo vrsta mišljenja nego i razumijevanje samog bitka. Uz to je Vereš godinama brusio hrvatsku filozofsku i znanstvenu terminologiju što se vidi kada se usporedi prvo i drugo izdanje Tomina djela. O Verešovu životopisu i popisu njegovih najvažnijih djela može se pročitati na kraju drugog izdanja Tomina djela.

Izbor tekstova u prvom, a jednako tako i u drugom proširenom izdanju Tomina djela, ima za cilj ne samo ponuditi čitateljstvu jedan dio bogate filozofsko-teološke riznice Tomine misli nego i vidjeti koliko Tomino djelo može biti korisno za traženje odgovora na temeljna pitanja našega vremena. U tom je smislu drugo izdanje dopunjeno s dosta tekstova. Od filozofskih djela dodani su dio teksta *O diobi spekulativne filozofije* (str.

99–119), a tekst *O kraljevstvu (De regno)* (str. 182–235) preveden je u cijelosti.

Od teoloških djela dodana je treća knjiga djela *Suma protiv pogana (Summa contra gentiles)* (preveo Anto Gavrić, str. 257–259), a iz *Sume teologije (Summa theologiae)* dodani su: u prvom dijelu 3. pitanje ili *O Božjoj jednostavnosti* (str. 294–304), 4. pitanje ili *O Božjem savršenstvu* (str. 305–309), 5. pitanje ili *O dobru općenito* (str. 310–318), 6. pitanje ili *O Božjoj dobroti* (str. 319–322), 12. pitanje ili *Kako spoznajemo Boga* (str. 323–340), 13. pitanje ili *O Božjim imenima* (str. 341–360), 25. pitanje ili *O Božjoj moći* (str. 361–370), 50. pitanje ili *O naravi anđela* (preveo A. Gavrić, str. 382–387), 63. pitanje ili *O grešnoj zloći anđela* (preveo A. Gavrić, str. 388–391), 65. pitanje ili *O djelu stvaranja tjelesnoga stvorenja* (preveo A. Gavrić, str. 392–394), 84. pitanje ili *Kako ljudska duša spoznaje tjelesni svijet?* (str. 408–422), 91. pitanje ili *O stvaranju tijela prvog čovjeka* (preveo A. Gavrić, str. 423–424), 92. pitanje ili *O stvaranju žene* (preveo A. Gavrić, str. 425–427) i 114. pitanje ili *O đavolskom napadanju* (preveo A. Gavrić, str. 428–429).

U drugom dijelu *Sume teologije* dodani su u prvom odsjeku 38. pitanje, članak 5. ili *Ublažuju li san i kupanje bol i tugu?* (preveo A. Gavrić, str. 456), 42. pitanje ili *O predmetu straha* (preveo A. Gavrić, str. 457–463) te pitanja od 91–96 (str. 464–511) koja govore o biti, različitosti, učincima zakona; o vječnom, naravnom i ljudskom zakonu te o mjerodavnosti ljudskog zakona. U drugom odsjeku drugog dijela *Sume teologije* dodani su 29. pitanje ili *O miru* (str. 554–558), 40. pitanje ili *O ratu* (str. 559–564), 41. pitanje ili *O svadi* (str. 565–567), 42. pitanje ili *O buni* (str. 568–570), a pitanja 57–61 (str. 573–612) govore o pravu, pravednosti, dijelovima pravednosti, nepravednosti i sudu. U pitanjima 65, 71, 77, 78, 81, 83, 93, 94, 104. govori se o prijevari pri kupoprodaji, o lihvi, bogoštovlju, molitvi, praznovjerju, idolopoklonstvu,

poslušnosti. U treći odsjek drugoga dijela *Sume* uvršteni su dijelovi pitanja 47. ili *O tvornom uzroku Kristove muke* (preveo A. Gavrić, str. 696–697), pitanja 49. ili *O učincima Kristove muke* (preveo A. Gavrić, str. 700), pitanja 73. ili *O sakramentu euharistije* (preveo A. Gavrić, str. 709–710) i pitanja 84. ili *O pokori kao sakramentu* (str. 716–718).

U Dodatku drugog izdanja Tomina *Izabranog djela* A. Gavrić je sam preveo i dodao *Tumačenje psalma 8* (str. 772–778), *Proslov na sve poslanice sv. Pavla apostola* (str. 779–783), *Proslov komentara na Ivanovo evanđelje* (str. 784–787), *Pismo Bernardu, opatu Monte Cassina* (str. 788–792).

Na kraju knjige su znatno prošireni latinsko-hrvatski rječnik pojmova, kazalo latinskih pojmova te kazalo imena i pojmova. U bibliografiji je dan samo popis najvažnijih publikacija na hrvatskom jeziku. Trebalo je, radi potpunosti, prelistati cijelu bibliografiju iz prvog izdanja i dopuniti je još iscrpnijim popisom novije literature o Tomi.

U čemu je aktualnost Akvinčeve misli i tomizma danas? U čemu se on uopće razlikuje od svih ostalih filozofa koji su, uostalom kao i on, bili zaokupljeni vječnim pitanjima Iskona svijeta i Boga? U tome što je ne samo bio otvoren za ono drugo i drugačije nego i zato što je sabirao spoznaje gotovo svih najvažnijih mislilaca svoga doba i prošlosti, ali ne samo zato, kako kaže, da bi bismo znali što su drugi o nečemu rekli nego da bismo mogli tražiti put k istini. Tu se otvara mogućnost istinski biti izvoran. Toma nije dakle samo sabirao nego i usklađivao mišljenja drugih, ali je i sam nudio vlastite odgovore. Često se Tomi, i to pogrešno, pripisuje isključivi kršćanski aristotelizam, pogrešno barem u toj mjeri u kojoj su mnogi drugi srednjovjekovni autori bili daleko veći obožavatelji Aristotela od samog Tome. Toma dakle ne spada među takve autore, bez obzira što se najčešće poziva na Aristotela. On se međutim često poziva i na druga, Aristotela

telu suprotna mišljenja. To proizlazi iz Tomina uvjerenja da se istina ne nalazi samo kod pojedinca, pa bio on i veliki i slavni Filozof, nego da je istina razasuta po cijelom svijetu, te je stoga treba sabirati i čuvati. Novija su istraživanja pokazala da u Tominu djelu ima primjerice dosta elemenata platonizma. Kod Tome je prisutna otvorenost prema drugim religijama i kulturama. Ideje ekumenizma i dijaloga nisu baš tako posve nove kako bi se moglo u prvi mah činiti, iako su te kategorije u Tomino vrijeme imale nešto drugačije značenje nego danas.

Ono po čemu je Toma možda najznačajniji jest zacrtavanje novog puta razumijevanju odnosa vjere i razuma, a taj put je kod Tome sinteza vjere i razuma, što se, među ostalim, očituje i u jednoj od enciklika pape Ivana Pavla II *Fides et ratio*. Tomina je misao usmjerena na dijalog sa suvremenim svijetom slično kao što je Toma dijalogizirao sa svijetom svoga vremena. U čemu je novost takvog pristupa? Tomin put je lakše razumjeti ako se imaju u vidu tadašnja shvaćanja odnosa vjere i razuma. Kršćanski averoisti, sljedbenici arapskog filozofa Ibn Roshda ili latinizirano Averoesa (1126–1198), smatrali su razum i vjeru radikalno suprotstavljenima. S druge strane, Tomin suvremenik, franjevac sveti Bonaventura (oko 1221–1274), misli da između vjere i razuma nema nikakva nesuglasja niti protuslovlja, premda su, kao što je poznato, u središtu Bonaventurine teologije ljubav i volja, a ne intelekt. Kršćanske dogme nisu samo vjerske istine nego su razumski dokazive istine. Toma nije prihvaćao ni kršćanske averoiste ni Bonaventurino mišljenje, nego smatrao da vjera nadilazi razum i odnosi se na područje Neshvatljivoga koje razumu izmiče.

Tomino je naučavanje službeno prihvaćeno u dominikanskom redu već u 14. stoljeću, a na Tridentskom koncilu (sredina 16. st.) u protureformacijskom pokretu kao zajednički nauk cijele Crkve. Potvrđeno je u 19. st. u obliku neotomiz-

ma koji je bio reakcija na modernistički pristup 19. i 20. stoljeća (pape Leon XIII, Benedikt XV, Pio X, Pio XI, Pio XII).

Tomizam pak treba razlikovati od autentične Tomine misli, iako se u užem smislu pod tomizmom shvaća filozofsko-teološka misao sv. Tome. U širem smislu to je naučavanje Tominih nasljednika od njegova doba do danas ili »oblik mišljenja utemeljen na razložnom uvjerenju po kojem principi, postupak i zaključci Tomine filozofije i teologije tvore temelj razmišljanja u suvremenom svijetu« (Predgovor, str. 11).

Još je jedno uvriježeno, ali pogrešno, mišljenje: ono o statičnoj srednjovjekovnoj slici svijeta koji je kao stvaralačko djelo Božje predstavljao savršenstvo, a kršćanska teologija je samo potvrđivala to mišljenje. Protiv takvog, na Aristotelovoj i aristotelijanski zasnovanoj srednjovjekovnoj slici statičkog i savršenog svijeta, govori upravo Toma Akvinski. On drži da stvarni svijet ne mora biti baš takav kakav jest: on bi mogao biti i drugačiji; on bi mogao biti promjenjiv. U tom smislu on ne mora biti najbolji svijet. Toma nije dakle podržavao niti kozmološku, a niti tadašnju društvenu sliku svijeta kao najistinitijeg, najboljeg i ne-promjenjivog sus tava o dnosa.

Što se kozmološke slike svijeta tiče, spomenimo i to da je Toma, mnogo prije Kopernika i Osiandera, prije Galileia i kardinala Belarmina, filozofskim argumentima relativizirao tadašnju, i tada jedinu prihvaćenu, geocentričnu sliku svijeta. U 32. pitanju prvog dijela Tomine *Suma teologije* kaže se da »bi se iste pojave vjerojatno mogle protumačiti i nekom drugom postavkom« (str. 373). Nije dakle prihvatljivo da je tumačenje nebeskih pojava po geocentričnom modelu jedino moguće, a time i nužno tumačenje. Tako je Toma prethodio novovjekovnoj filozofijsko-znanstvenoj raspravi oko realizma i instrumentalizma, aktualnoj u filozofiji znanosti još i danas.

Sve ovo pokazuje da Toma nije bio konzervativac koji bi pod svaku cijenu čuvao postojeće stanje stvari, ali treba odmah naglasiti da nije bio niti progresist koji bi rušio sve što je tradicionalno. On je nastojao spojiti i uskladiti sve ono što je vrijedno i dobro, bilo da potječe iz tradicije bilo da otvara nove putove napretka. Nije naime uvijek dobro sve ono što se naziva imenom progressa. Koliko je samo Toma po tom pitanju aktualan i danas!

No u nekim pitanjima političke filozofije Toma se čini posve nesuvremen; u nekima, naprotiv, posve suvremen. U raspravi *O kraljevstvu* kada postavlja pitanje je li za državu korisnije da vlada jedan ili više njih, odgovara da je bolje kada vlada jedan. To izvodi iz cilja svake vladavine, a to je dobrobit onih nad kojima se vlada. Tu pak dobrobit bolje može ostvariti jedan nego više pojedinaca. Ali ne misli Toma da je uvijek vlast jednoga najsretnija za državu. Naprotiv, ona može biti nepravedna i kao takva je tiranija, tj. najgori oblik vladavine pojedinca. Vladavina je to nepravednija što se više udaljava od zajedničkog dobra te što pojedinci više traže svoje vlastito dobro i prisvajaju ga sebi. Zato su za takvu nepravednu vladavinu opasniji dobri nego zli i ona čini sve da oni nad kojima se vlada ne postanu kreplosni jer bi kao takvi predstavljali opasnost za vlast. Zato u takvu vlast i ne mogu ući kreplosni ljudi. Tako se stvara mreža zla kojemu je cilj samo očuvati vlast i ono što uz nju ide. Za Tomu je izopačena vlast većine čak veće zlo i od tiranije. Ima li u Tominim riječima išta aktualnoga za naše vrijeme? Čini se da ima, i to puno.

Kako spriječiti zlo koje se pojavljuje u vladanju i upravljanju državom? Tako da se javno ukaže na sve zloporabe vlasti, i to kroz javno mnijenje. Toma izričito kaže: »Čini se da je protiv okrutnosti tiranina bolje istupiti ne po vlastitom nahođenju nekih pojedinaca, nego autoritetom javnosti.« (Str. 196) To je ono što se danas zove transparentnost, tj. da su

građani istinito obaviješteni o onome što se zove javna stvar, ali i da imaju dužnost zauzeti se za pravednu stvar.

Tomina politička filozofija je, istina, teocentrična jer je uzor upravljanja državom Božje upravljanje cijelim svijetom. Ima li takva koncepcija išta zajedničkoga s današnjim stanjem stvari? Tu suvremene političke teorije, a još više praksa, odbacuju Tominu misao.

Tomina se suvremenost očituje između ostalog i u smislu za ekološku problematiku, premda u svoje doba nije mogao ni slutiti da će problem svijeta biti nedostatak čistog zraka, pitke vode, proizvodnja zdrave hrane i dr. Toma je ipak pisao i o tome. Govoreći o načinu dolaska do hrane, navodi dva glavna načina: vlastita proizvodnja i nabavka hrane trgovinom, tj. uvozom hrane, te zbog višestrukih razloga zaključuje da je najpovoljnije za državu (Toma doduše govori o gradu, a to se može primijeniti na cijelu državu) zdravu hranu proizvoditi iz vlastitih izvora. Iako trgovinu najčešće označuje kao nešto negativno i u mnogim aspektima štetno za društvo, ipak je svjestan njezine nužnosti, te je dopušta, ali samo u umjerenom opsegu.

U *Sumi teologije* Toma odgovara na mnoga pitanja koja se tiču postojanja Boga, njegove jednostavnosti, savršenstva, moći, dobrote, naše spoznaje Boga, stvaranja tjelesnog svijeta i čovjeka, čovječje duše, ljudske spoznaje svijeta, čovjekove svrhe, ljubavi, nade, straha, zakona, mira, rata, svade, krađe, pravde, Crkve, Krista, euharistije te mnogih drugih pitanja.

Ako je od Tomina nauka nešto malo ili nimalo poznato širem krugu ipak su, barem vjerničkom dijelu populacije, poznate pjesme *Klanjam ti se smjerno, Hvali, Sion, Spasitelja i Usta moja, uzdižite*, iako možda mnogi ni ne znaju da im je autor sveti Toma.

Hrvatska je kultura još uvijek oskudna prijevodima temeljnih svjetskih djela gotovo u svim područjima. Ovo dopunjeno izdanje *Izabranog djela* Tome Ak-

vinskog sigurno umanjuje taj nedostatak i važno je ne samo za stručnjake nego možda još više za širi krug čitatelja, pogotovu stoga što je pisano razumljivim i jasnim jezikom, a prijevod i izbor tekstova su takvi da daju jako dobar uvid u Tominu misao i njezinu moguću aktualnost danas.

Stipe Kutleša

Krešimir Čvrljak, *Filozofija u enciklopedizmu Pavla Skalića*, Ogranak Matice hrvatske Skradin, Zagreb — Skradin 2004, 391 str.

Najnovija knjiga, doktorska disertacija Krešimira Čvrljaka, obranjena inače na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu, *Filozofija u enciklopedizmu Pavla Skalića*, već svojim naslovom sugerira autorov pristup P. Skaliću, koji se poglavito sastoji u propitivanju i traganju za odgovorom »u kojoj je mjeri imanentna ideja enciklopedizma u stavovima, tvrdnjama, tezama i mišljenjima P. Skalića«. Za autora Skalićevo enciklopedijsko djelo »*de facto* kao u zrcalu odražava karakter nove filozofije«. (Str. 13)

Knjiga je u prvom redu zahtjevno samopostavljen pothvat cjelovite recepcije Skalićeva enciklopedijskog opusa, s temeljnom nakanom osvijetliti doprinos ideji enciklopedizma hrvatskoga kršćanskog humanista, teologa, filozofa i renesansnog polimata P. Skalića. Sukladno toj nakanu autor sebi kao temeljnu zadaću postavlja »odmjereno, s dužnom i kritičnom smotrenošću, te za hrvatsku renesansno-filozofijsku baštinu opravdano, utemeljeno i suvislo uključiti Pavla Skalića u europski renesansno-filozofijski raspravni kontekst«, (str. 9) i najzad »prosuditi razinu Skalićeve pripadnosti svome dobu, razinu njegove izvornosti, te odrediti mjesto Skalića u povijesti europske, a time i u budućoj povijesti hrvatske renesansne filozofije«. (Str. 11)

Knjiga (izuzev Proslava) sadrži šest poglavlja: 1. Uvod; 2. Pavao Skalić: Život i djelo; 3. Skalićev Epistemon: *Scire omnia scibilia* kao volja za sveznanjem; 4. Mistička filozofija u Skalićevu enciklopedizmu; 5. Odijeljenost i trpnja duše kao problemi odnosa duše i tijela; 6. Zaključak. Objavljena disertacija sadrži također i značajne dodatke: Bibliografiju P. Skalića, Literaturu i Kazalo imena.

Kao što autor primjećuje da Skalić »povremeno i mjestimice odmjeri i promjeri svoje suvremenike«, tako i čitatelj može uočiti da sâm autor kroz »vlastite uvide promjerava Skalićeve«. U svojoj recepciji Skalićeve recepcije autor pribjegava postupku, opravdanost kojega argumentira na sljedeći način: »Sadržajno ili kontekstualno prekidati ili lomiti Skalićeve rečenice, izričajne sklopove ili citate promišljajne odlomke znači zapravo povezivati ih ili premošćivati na mjestima gdje mu množina navrle misaone građe nije dopustila biti misaono konzistentniji, dosljedniji, dorečeniji, zaokruženiji, te time i jasniji.« Prateći i čineći razvidnim Skalićeve tematske tranzicije i obrate, K. Čvrljak olakšava i omogućuje čitatelju »probijati se labirintom Skalićeva mnogoznalaštva, gdje na putu stoji toliko toga odvaljenoga, nepovezanoga, nasumičnoga, teško provjerivoga, starodavnoga i pradavnoga«. (Str. 55)

U drugom poglavlju s naslovom »Pavao Skalić: Život i djelo«, autor poglavito nastoji odgovoriti na upit koji je već u podnaslovu istaknut: »Što je Pavao Skalić ponio sa sobom na gozbu mudrih?« U ovom poglavlju autorovu pozornost posebice »privlači Skalićeva *ascopera philosophica*« s nakanom pokazati kako se i koliko Skalić pripremao za *Simpozij mudrih*. Pritom autora najviše zaokuplja okosnica Skalićeva filozofskog obrazovanja. Premda je u Skalića raspoznatljivo peripatetičko filozofsko obrazovanje (što je inače razvidno u njegovoj razdobi filozofije, aristotelovskom polazištu, određenju metafizike), autor ističe da je P. Skalić u svom peripatetizmu »svagda